

Večerka, Radoslav

K problematice historickosrovnávacího zkoumání syntaxe v starších slovanských jazycích spisovných

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference*, 17.-21.IV.1961. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 93-102

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119391>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K PROBLEMATICE HISTORICKOSROVNÁVACÍHO ZKOUMÁNÍ SYNTAXE V STARŠÍCH SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH SPISOVNÝCH

RADOSLAV VEČERKA (Brno)

V souboru disciplín a odvětví historickosrovnávacího studia slovanských jazyků má důležité místo a svou specifičnost zkoumání vzájemných vztahů slovanských jazyků spisovných.¹ Ve svém koreferátě se dotknu některých problémů spjatých se studiem jejich syntaxe v starších vývojových fázích.

Je známá pravda, že vývoj jazyka souvisí těsně s vývojem (národního) společenství, jehož dorozumění slouží. Nejcitlivěji, nejvšestranněji a nejbezprostředněji se odrážejí všechny změny, které společnost ve svém vývoji prožívá, ve spisovné podobě každého národního jazyka, protože právě ta — pokud existuje — je jeho celonárodním reprezentantem a nositelem jeho celospolečenských úkonů.² Tuto mimořádně těsnou vázanost spisovných jazyků na konkrétní historickou situaci musíme vzít v počet nejen při studiu vývoje spisovných slovanských jazyků jednotlivých, ale i při zkoumání jejich vzájemných vztahů. Rozmanitost historického a sociálního kontextu, v němž se na různých místech slovanského světa styk spisovných jazyků realizoval, měla za následek rozmanitost forem tohoto styku i rozmanitost jeho výsledků. Při komparatistickém studiu slovanských jazyků spisovných proto nevystačíme s abstraktní a šablonovitě povšechnou představou vlivu spisovného jazyka na spisovný jazyk. K mezislovanské interferenci v oblasti spisovných jazyků docházelo na různých místech a v různé době různým způsobem.

Např. první fáze vlivu spisovné češtiny na půdě polské koncem 14. a počátkem 15. stol. znamenala v první řadě podnět k užití domácího „kulturního dialektu“ v písemnictví. Při znalosti a rozšíření staré české literatury v polském prostředí — připomeňme tu např. aspoň to, že knihovna královny Jadwigy obsahovala pravděpodobně české spisy³ — působila spisovná čeština nejen jako příklad literárního jazyka, ale v mnoha případech i jako přímá předloha polských překladů, s nimiž pronikaly

¹ Viz k tomu zejména stati B. Havránka *K otázce mezislovanských vztahů spisovných jazyků* (Slavia 24, 1955, 179—187); *Charakter a úkoly srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských* (Slavia 27, 1958, 153—160).

² Viz B. Havránek, *K obecným vývojovým zákonitostem spisovných jazyků slovanských* (Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 47—57).

³ Viz B. Havránek, *Waren die Handschriften der polnischen Königin Jadwiga polnisch oder tschechisch?* (Slavische Rundschau 10, 1938, № 6, 88—95).

do polských písemných projevů i četné bohemismy.⁴ Některé z nich vznikly neobratností překladatelů a zůstaly omezeny pouze na některou památku,⁵ jiné se sice rozšířily více, ale neztratily pečeť cizího prostředku a vyšly po čase z užívání a jen některé se staly pevnou součástí spisovné polštiny a žijí v ní dodnes (příklady viz níže).

Zcela jinou povahu měl naproti tomu třeba vztah církevní slovanštiny ke spisovné ruštině. Zatímco spisovná čeština a spisovná polština byly nástrojem písemnictví každá především na svém národním území, církevní slovanština a spisovná ruština žily na území společném, v dlouhodobé těsné symbióze. Církevní slovanština vykonávala funkci spisovného jazyka v některých oblastech ruského písemnictví, takže by přes svůj jihoslovanský původ a strukturní odlišnost od jazyka domácího mohla snad být s jistým omezením hodnocena dokonce i jako speciální stylová odnož (nebo „typ“) spisovného jazyka na Rusi.⁶ Je pochopitelné, že při tak dlouhém a těsném soužití obou těchto jazyků mělo působení církevní slovanštiny na spisovnou ruštinu takový rozsah i dosah, jako už jen málokde jinde na slovanském území. Užívání církevněslovanských prvků v písemných projevech ruských nezůstalo většinou omezeno jen na některou památku jako zřejmý cizomluv nebo jazyková libůstka jejího pisatele; i ty prostředky, jichž se spisovná ruština posléze zcela zbavila, jako třeba dativ absolutní, byly v starší ruské literatuře v užívání po dlouhou dobu. Mnohé byly ostatně zcela asimilovány, např. participia, nebo jim byla v systému spisovného ruského jazyka vyhrazena speciální stylistická úloha, ba některé se staly natolik integrální součástí ruské spisovné soustavy, že pronikly i do jazyka lidového.⁷

A zase zcela jiným způsobem se uplatnilo v raném novověku působení ruštiny na slovanském jihovýchodě. Tu posloužila jako prostředník ruského vlivu církevní slovanština ruské redakce, která se šířila v 16., v 17. i ještě v 18. stol. jednak do Srbska, jednak do Bulharska (přímo nebo oklikou přes centra srbská). Zapojení rusismů do tkáně textů užívaných v tomto prostředí bylo jen nepevné a jejich životnost v důsledku srbizace a bulharizace tohoto církevněslovanského jazyka nebyla příliš velká.

Ve svých poznámkách jsem dosud uvažoval pouze o vzájemných vztazích mezi

⁴ Viz např. T. Lehr-Spławiński, *Wpływy języka i piśmiennictwa czeskiego w XIV w. Bilans ogólny* (sb. Polska — Czechy, Katowice—Wrocław 1947, 108—121); znovu s názvem *Związki kulturalne polsko-czeskie do końca w. XVI* v knize téhož autora *Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian*, Warszawa 1954, 189—234.

⁵ Srov. např. rozbor, který podává S. Urbańczyk v knize *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich I. Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św.*, Kraków 1946, zvl. str. 85—88.

⁶ K pojímům „stylová odnož“ a „typ“ spisovného jazyka a vůbec ke vztahu staroslověnštiny a staré spisovné ruštiny viz zejména V. V. Vinogradov, *Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка*, Moskva 1958.

⁷ Viz A. A. Šachmatov, *Очерк современного русского литературного языка*, Leningrad 1925, 19—45.

slovanskými jazyky spisovnými. Do jejich sítě zasahovaly však různým způsobem a v různé míře i slovanské jazyky nespisovné, literárně nefixované, nebo jazyky sice spisovné, ale cestou neliterární a neliterní. Ve vývoji vlastních nástrojů psané literatury, tj. jazyků literárních, měly tedy v mezoslovanských souvislostech svou váhu i živé jazyky lidové, kulturní dialekty, ba i sociální žargony.

Nejjednodušší typ takových vztahů se vytvářel při užívání některého spisovného jazyka v jiném slovanském prostředí. To je třeba případ staroslověnštiny v říši Velkomoravské nebo v přemyslovských Čechách s jejími bohemismy nebo případ pozdně středověké češtiny na Slovensku s jejími slovakismy. Ale už i jen na těchto příkladech vidíme, že vlastně ani nemůžeme mluvit o nějakém jednotném typu jazykového vztahu. Rozdíly mezi staroslověnštinou na české půdě a češtinou na slovenské půdě se týkají jak šířky a zaměření sdělných úkonů, které tu oba spisovné jazyky měly, tak i toho, že staroslověnština měla povahu spisovného jazyka mezinárodního, vyvíjejícího se v podstatě odtrženě od svého živého základu,⁸ kdežto čeština na Slovensku představovala jen dílčí odnož spisovného jazyka, jehož hlavní vývojový proud byl těsně spjat s vlastním etnickým prostředím a s jeho společenskými, politickými i kulturními potřebami.

Příkladem působení mluveného spisovného jazyka na jiný spisovný jazyk může být třeba čeština v druhé fázi svého rozšíření v Polsku, tj. koncem 15. a počátkem 16. stol. Její znalost — mimo jiné i jako jazyka diplomatického — byla v té době značná zejména v dvorských kruzích a mezi šlechtou,⁹ uplatnila se jako pomocný činitel při působení na spisovnou polštinu, založeném jinak převahou na bazi literární. Naopak přímo rozhodující význam měl mluvený jazyk ve vzájemných stycích spisovné polštiny a spisovné ruštiny, které se uskutečňovaly hlavně mediem obyvatelstva běloruského a ukrajinského z pohraničních polsko-ruských oblastí.¹⁰

I letmý pohled na situaci v starších spisovných slovanských jazycích ukázal myslím zřetelně, že komparatistická problematika jejich studia je značně složitá a velmi různorodá. To platí o historickosrovnávacím zkoumání spisovných slovanských jazyků obecně. V další části svého koreferátu si všimnu některých otázek

⁸ O funkci staroslověnštiny jako mezinárodního slovanského jazyka a o společenských podmínkách jejího rozšíření viz zejména M. Weingart, *O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazyků slovanských, zvláště církevněslovanského* (Bidlův sborník, Praha 1928, 157—187); J. Kurz, *Církevněslovanský jazyk jako mezinárodní (kulturní) jazyk Slovanstva* (Čs. přednášky 13—35); N. I. Tolstoj, *К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян* (Вопросы языкознания, 1961, № 1, 57—66).

⁹ Viz např. B. Havránek, *Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století* (Co daly naše země Evropě a lidstvu I, Praha 1940, 53—59); J. Macúrek a M. Rejnuš, *K otázce spisovné češtiny v Polsku v 15. a poč. 16. stol.* (Slovanské historické studie IV, 1961, 163—261).

¹⁰ Viz např. T. Lehr-Spiławiński, *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, Kraków 1928.

vytvářejících hlavně při studiu jejich syntaxe. Ani při obrysovém podání se však nemohu dotknout všech; zaměřím se proto více na problémy související s genezí integračních jevů, méně na problémy související s hodnocením jejich funkce.

Důležitým momentem, který je nutno vzít v úvahu při vyšetřování vztahů mezi staršími spisovnými slovanskými jazyky v syntaxi, je poměrně málo výrazná diferenciace syntaktických prostředků v prostoru i v čase. Tento jev je přímým důsledkem toho, že se vývoj syntaktické stavby jazyka uskutečňuje pouze v nepatrné míře střídáním, výměnou prostředků a v daleko větším rozsahu navrstvováním nových prvků, nových konstrukcí apod. na staré.¹¹ I dnes je slovanské jazykové území mnohem méně členité podle izoglos syntaktických než podle izoglos hláskoslovných nebo morfologických. Přesná lokalizace syntaktických jevů samých o sobě v starší památce projevující cizí jazykový vliv je za této situace mnohdy nemožná. Lze ji však určit, hodnotíme-li syntaktické jevy v souboru jevů morfologických a hláskoslovných, které jsou teritoriálně užší a určitější.

Např. v Kyjevských listech čteme v úvodu I. modlitby genitiv časový: *богъ іже ны лѣта о҃грједѣе... веселиши*.¹² V klasických staroslověnských památkách se genitivu v této funkci neužívá. Mluvnice staroslověnského jazyka sice tradičně genitiv časový uvádějí, ale „doklady, které citují, jsou jiného druhu; význam „časový úsek, do něhož spadá vykonání přísudkového děje“, se v kanonických památkách, jak jsem zjistil podrobnou četbou, zásadně nevyjadřuje genitivním obratem, nýbrž nějakým prostředkem jiným,¹³ nejčastěji předložkou *вѣ* s akusativem (*вѣ свѣѣ ношѣ*). Časový genitiv v KL se tak jeví jako obrat nestaroslověnský. Tato konstrukce byla však v starším období rozšířena na slovanském území dosti široce — je dobře dosvědčena např. v staré češtině i v staré ruštině a jinde, takže sama svůj jinoslovanský původ přesně neprozrazuje. Vzhledem ke všem ostatním „nekanonickým“ jazykovým rysům KL, jako jsou střídnice *c* za **tj* a **kt*, *z* za **dj* atd., bylo by možno chápat tu užití genitivu časového jako bohemismus, nebo přijmeme-li názor, že dochované jazykové znění reprezentuje velkomoravskou redakci staroslověňštiny,¹⁴ jako „mora-

¹¹ Viz B. Havránek, *Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků* (sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 77—88).

¹² Toto místo bylo dosud vykládáno různě. J. Kolář např. soudil, že *лѣта о҃грједѣе* je dle *annua (anniversaria) ... solemnitate*, a uváděl je mezi „nápadnějšími neohrabanostmi a chybami překladu“ (ČČM 49, 1875, 196; znovu ČČM 52, 1878, 343). Podle V. Jagice to je ak. pl.; tento obrat prý jako by předpokládal lat. znění *annos circumeuntes (Glagolitica, Wien, 1890)*. Jako gen. sg. jej označil V. Vondrák v indexu verborum ke KL (*O původu Kijevských listů a Pražských zlomků hláskoslovných*, Praha 1904, 97 a 100) a stejně i J. Vajs, ale bez bližší interpretace syntaktické (čas. Bratislava 4, 1930, 527). Chápu tento obrat jako gen. temporis, takže bych jej přeložil „v probíhajícím roce“ nebo volněji „v průběhu církevního roku“ (spojení *лѣта о҃грједѣе* už Kolář I. c. vyložil jako termín s významem „circulus anni“).

¹³ Viz R. Večerka, *Genitiv data v staroslověňštině* (Slavia 26, 1957, 31—41).

¹⁴ Viz k tomu F. V. Mareš, *Древнеславянский литературный язык в Великоморавском государстве* (Вопросы языкознания, 1961, № 2, 12—23).

Při vymezování lokální příslušnosti jinოსlovanských syntaktických prvků v starých písemných památkách slovanských je důležité uplatňovat historické hledisko. V mnoha případech nám umožní zařadit teritoriálně některý jev právě až podrobná znalost jeho historického vývoje.

Např. před časem uváděl V. Vondrák (ve shodě s Bođanským) mezi bohemismy 1. stsl. legendy o sv. Václavu odporovací spojku *neže*, doloženou ve vostokovském textu.¹⁵ Vskutku polské *niż* nebo jihoslovanské *nek, nego, negli* v témže významu jsou sice vytvořeny v podstatě ze stejného slovního materiálu, ale v citované podobě je tato odporovací spojka omezena právě jen na jazykovou oblast českou. A přesto v pozdějších pracích věnovaných jazykovému rozboru Václavské legendy, třeba u Pastrnka nebo u Weingarta, odporovací *neže* vostokovského textu mezi bohemismy uvedeno není.¹⁶ Bez znalosti jeho historie byl totiž možný předpoklad, že to byl prostředek už praslovanský, který zůstal až do historické doby zachován v českém prostředí, ale v starším období se jako přežitek mohl na slovanském území objevovat ještě i jinde, třeba i na půdě ruské, a proniknout tedy do textu legendy tam. Dnes po vyjití Bauerovy studie o vývoji českého souvětí můžeme tuto otázku rozhodnout určitěji. Ukazuje se, že české *než* v odporovacím významu je v nejstarších českých památkách řídké a že ho přibývá teprve v památkách mladších;¹⁷ je to s největší pravděpodobností český neologismus, nikoli prostředek zděděný v této funkci z praslovanštiny. A na základě tohoto vývojového pozorování můžeme už s největší pravděpodobností uzavřít, že to je v textu Václavské legendy skutečně bohemismus.

Druhým velmi důležitým momentem při zkoumání vzájemných vztahů slovanských spisovných jazyků je sama povaha takového vztahu nebo vlivu a konkrétní způsob, jímž se může právě v syntaxi uskutečnit. V oblasti slovní zásoby (zčásti i morfologie) se vliv jazyka na jazyk projevuje převážně jako přejímání prostředků z jazyka do jazyka, ať už jde o výpůjčky, o kalky nebo o útvary hybridní. V syntaxi je tento způsob dosvědčen také, hlavně u syntaktických prostředků vystupujících jako samostatné lexikální jednotky. Tak např. českým vlivem proniklo do polských textů ve středověku jisté množství spojkových výrazů, jako třeba *pakli, ponieważ* aj.¹⁸ Daleko šíře a významněji než přejímání se však jazykový vliv v oblasti syntaxe uplatňuje jiným způsobem. Mám na mysli působení jednoho jazyka na volbu, syntaktických prostředků, které výběrově existují v druhém jazyce, tlak jednoho

¹⁵ Ve studii *Zur Würdigung der altslovenischen Wenzelslegende und der Legende vom heil. Prokop* (Sitzungsberichte d. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Cl., Bd. CXXVII, 1892, 20).

¹⁶ F. Pastrnek, *Slovanská legenda o sv. Václavu* (Věstník Král. čes. spol. nauk 1903, č. 6); M. Weingart, *První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu* (zvl. otisk ze Svatováclavského sborníku), Praha 1934.

¹⁷ Viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 72–74.

¹⁸ Srov. např. Z. Klemensiewicz—T. Lehr-Spławiński—St. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, 488—489, 494; nebo J. Bauer, *Vývoj čes. souvětí* 50, 295.

jazyka na relativní frekvenci konkurujících prostředků v jiném jazyce apod. Protože jde o usměrnění výběru, je takový vliv mnohdy ovšem záležitostí stylistickou a zůstává omezen jen na některou památku nebo na užší okruh památek; tak se např. českým vlivem vysvětluje nadměrně časté užívání prézentu historického a přechodníkových vazeb v staropolské bibli královny Žofie.¹⁹

Ale i toto nenásilné, málo nápadné a těžko prokazatelné působení, trvá-li delší dobu, může mít vážné důsledky strukturní. Už sama změna relativní frekvence dvou nebo více konkurujících prostředků v projevech má za následek posun v jejich vzájemném vztahu, v jejich stylovém zařazení a v jejich zapojení do struktury jazyka. Vlivem jiného slovanského spisovného jazyka může být dále rozvinut v spisovném jazyce domácím prostředek dosud jen potenciální, může být ve svém vývoji podepřen a upevněn některý prostředek na úkor jiných nebo naopak potlačen ve prospěch jiných apod. Vývoj syntaktické stavby spisovného slovanského jazyka tak při styku s jinými slovanským jazykem získává zcela jiný směr, než jaký by měl bez takového styku.

Jako příklad je možno uvést třeba některé účelové spojky v polštině. V starším období v ní bylo na přechodnou dobu v užívání mimo jiné *ac*, které se někdy pokládá za bohemismus. Sotva je však možno chápat je beze zbytku za výpůjčku z češtiny. Účelové *at* staroruské, doložené také pouze přechodně, naznačuje, že tu byl vlivem spisovné češtiny pravděpodobně jen přiveden k plné existenci prostředek, který mohl mít prastaré latentní dispozice domácí. Poněkud jinak se český vliv projevil u vět s účelovou spojkou *aby*. Ta byla už v starším polském jazyce rozšířena jako prostředek domácí vedle jiných spojek se stejnou funkcí, jako např. *kiedy by, co by, że by* apod. V dalším vývoji, který směřoval k ovládnutí jedné funkce jednou spojkou, udržela se však v spisovné polštině spojka *aby* zjevně za podpory spisovné češtiny: v polských nářečích totiž převládly právě ony spojky jiné, tj. *gdyby, coby, żeby, kieby* apod.²⁰ Spisovná čeština hrála tedy v tomto případě úlohu jakéhosi „arbitra“, který rozhodl mezi různými prostředky soupeřícími ve spisovné polštině ve prospěch toho, který byl shodný s ní; podobným způsobem se ostatně český vliv na spisovnou polštinu uplatňoval i v jiných složkách jazyka.²¹

Dalším faktorem, který hrál důležitou úlohu ve vývoji spisovných slovanských jazyků, a zejména jejich syntaxe, byl vliv jazyků cizích, neslovanských, vliv jazyků předloh, z nichž se do starších slovanských jazyků překládalo. Byla to řečtina pro staroslověnštinu (a jejím prostřednictvím i pro spisovné jazyky jižní a východní

¹⁹ Viz St. Urbańczyk, *Z dawnych stosunków* 85—88.

²⁰ Srov. např. V. Vondrák, *Vergleichende Slawische Grammatik II*, Göttingen 1928, 549—551; S. Jodłowski, *Staropolskie biblje i psalterze jako zródła do historii polskiej skladni* (PF 15.2, 1931, 232—240); J. Bauer, *Vývoj českého souvětí* 170—173, 320; aj.

²¹ Viz podrobněji Z. Stieber, *Wpływ czeszczyzny na kształtowanie się polskiego języka literackiego* (Česko-polský sborník vědeckých prací II, Praha 1955, 27—37).

části slovanského území)²² a byla to latina pro spisovné jazyky oblasti západoslovanské, zvláště pro češtinu a polštinu. O těchto otázkách se už v slavistice hodně uvažovalo a psalo způsobem dříve a z poslední doby máme i jejich syntetický přehled z pera J. Bauera.²³ V souvislosti s naším tématem bych chtěl zdůraznit, že se vliv latiny a řečtiny na syntax starších spisovných jazyků slovanských uplatnil v mnoha případech jako činitel integrující, že vlivem latiny a řečtiny byly často vyvolány v život společné nebo podobné jevy v slovanských souvislostech parciálních i generálních.

Např. shoda staré češtiny a staré polštiny v užívání genitivu absolutního nebo (řídkého) instrumentálu absolutního je zjevně výsledkem doslovného příklonu ke znění latinské předlohy a umělého překladu latinské vazby ablativu absolutního.

Moderní slavistické bádání se však při zkoumání vlivu cizích jazyků na syntaktickou stavbu spisovných jazyků slovanských neomezuje pouze na problematiku takového přímého kalkování, nýbrž snaží se jej postihnout ve vší jeho složitosti a rozmanitosti, sleduje, jak se projevil retardačně nebo stimulačně ve vývoji některých syntaktických prostředků, v jejich relativní frekvenci v projevech apod.²⁴ Působení tohoto druhu je ovšem někdy nesnadné zjistit a prokázat, zvláště pokud se uplatnilo shodně se směrem vnitřních vývojových zákonitostí slovanských.

Např. spojení základních číslovek od pěti výše s počítaným předmětem se v historickém vývoji slovanských jazyků funkčně přehodnotilo, takže v nepřímých pádech se počítaný předmět vyjadřovaný původně genitivem začal skloňovat a vyjadřoval syntaktické vztahy celého takového spojení ve větě svými pádovými koncovkami (např. čes. *s pětiú domov* → *s pěti domy*). Je sice možné, že tento vývoj ve spisovných jazycích byl podpořen a urychlen vlivem latiny a řečtiny, kde se také skloňuje počítaný předmět, ale protože uvedený jev tvoří součást obecně slovanského procesu formování číslovek ve zvláštní slovní druh²⁵ a je rozšířen i v lidových nářečích,

²² Na některé složitější souvislosti tohoto prostřednictvím upozorňuje E. Dvořáková v článku *Syntaktické grecismy v církevní slovanštině a ve staré ruštině* (Čs. rusistika 1959, 115–120).

²³ Viz J. Bauer, *Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků* (Čs. přednášky 73–95).

²⁴ Viz např. kromě citované už studie Bauerovy ještě R. Večerka, *K překladu stsl. evangelii z řečtiny* (Slavia 24, 1955, 42–44); R. Ruzicka, *Griechische Lehnsyntax im Altslavischen* (Zeitschrift für Slavistik 3, 1958, 173–185); H. Birnbaum, *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenlavischen. Einige methodische Bemerkungen* (Scando-Slavica 4, 1958, 239–257).

²⁵ O tomto obecně slovanském vývojovém procesu viz nověji J. Šerech, *Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen* (Acta Universitatis Lundensis XLVIII, Lund 1952); M. Komárek, *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů* (sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků 45–54); A. Suprun, *Некоторые общие явления в историческом развитии числительных в славянских языках* (Славянский сборник Киргизского государственного университета — Ученые записки филологического факультета, вып. 5, Frunze 1958).

můžeme vliv latiny a řečtiny spíše jen obecně předpokládat než skutečně konkrétně dokázat.²⁶

Přes obtížnost takového zkoumání je však v některých případech možné cizí zdroj syntaktického prostředku společného spisovným slovanským jazykům odhalit. Jako příklad uvedu obecně dříve rozšířené vyjadřování přísudku s pomocí přítomného činného participia a určitých tvarů sponového slovesa *býti*, tedy stsl. typ *bě učę* nebo stč. *byl křtę* apod. Názory na původ těchto obrátů v starších slovanských jazycích jsou velmi různé a často i protichůdné. Sotva dnes budeme souhlasit s Vaillantem, že to byl prostředek „zvláště živý“²⁷ (tj. pravděpodobně i v jazyce mluveném), ale na druhé straně jej nemůžeme dobře pokládat ani za syntaktický kalk podle cizího modelu, jak se domníval ještě např. Miklošič nebo Taszycki.²⁸ Od dob Potebňových, který poukázal zejména na existenci těchto konstrukcí v staroruském letopise, chápou se vskutku v slavistice převážně jako prostředek původu domácího.²⁹ Přece se však domnívám, že se tu vliv řečtiny a latiny na staré spisovné slovanské jazyky uplatnil v tom smyslu, že jím byl aktivizován prostředek v živém jazyce asi jen potenciální nebo zcela řídký.³⁰ Řečtina a latina působily tedy v tomto bodě na středověké slovanské jazyky spisovné jako činitel integrační, který podpořil a upevnil v jejich skladebném systému jev všem společný.

Podobným způsobem mohly vznikat a vznikaly syntaktické a vůbec mluvnické shody v spisovných slovanských jazycích jaksi autonomně, nezávisle na sobě. Kromě toho, že latina nebo řečtina představovaly často výchozí impuls k takovému paralelnímu vzniku společných prostředků, uplatnil se však někdy jejich vliv způsobem ne tak přímočarým a ne tak jednoduchým, nýbrž v kombinaci se skutečnými živými vztahy mezi spisovnými slovanskými jazyky.

Jako důležitý faktor v složitější hře vzájemných spojitostí projevil se např. vliv humanistické latiny na slovosled starších spisovných jazyků v oblasti severoslovanské. „Latinský“ pořádek slov, charakteristický především koncovou pozicí verba finita a některými zvláštnostmi v postavení přívlastku, stal se zprvu normou naukové

²⁶ Srov. např. R. Večerka, *К синтаксису имен числительных в старославянском языке* (Езикovedско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, Софија 1960, 195—208).

²⁷ Srov. A. Vaillant, *Руководство по старославянскому языку*, Moskva 1952, 396.

²⁸ Viz F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV, Syntax*, Wien 1874, 822; W. Taszycki, *Imiesłowcy czynne, terażniejszy i przeszły I w języku polskim*, Kraków 1924, 34.

²⁹ Viz A. A. Potebnja, *Из записок по русской грамматике I-II*, Чафков 1888, 128—139; srov. dále ještě např. V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax*, Wien 1899, 58—60; V. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, 609; týž, *Vergleichende Slawische Grammatik II*, 405; J. Karskij, *Белорусы II. 3*, Varšava 1912, 77; A. A. Šachmatov, *Синтаксис русского языка I*, Leningrad 1925, 28—29; A. Margulies, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, Heidelberg 1927, 138; aj.

³⁰ Viz k tomu též H. Birnbaum (*ZsPh* 25, 1956, 2) nebo R. Večerka, *Syntax aktivních participií v staroslověnině*, Praha 1961, 70—92, 149—150.

prózy české a polské. Je sice možné, že tu padly na váhu nejen spojnice vertikální (tj. mezi latinou a těmito jazyky), nýbrž i horizontální, tj. konkrétně vliv spisovné češtiny na spisovnou polštinu, ale zásadně lze myslím počítat s nezávislým vznikem tohoto úzu pod silným tlakem latinské předlohy jak v humanistické češtině, tak i v humanistické polštině. Z obou uvedených center se toto slovosledné schéma šířilo na východ: v severnější části pronikalo v 17. a v 18. stol. do některých žánrů literatury ruské, v jižnějším pásmu se šířilo na území slovenském. Ale je podstatný rozdíl mezi oběma těmito oblastmi ve způsobu, jakým se k nim latinizující slovosled dostal, i v jeho využití a v jeho dalších osudech. Na půdě ruské se šířil ani ne tak přímým vlivem spisovné polštiny na spisovnou ruštinu, jako spíš činností literátů, kteří přicházeli do Moskvy z jihozápadu a přinášeli si odtud s sebou latinské vzdělání a obecný vliv kulturního prostředí polského.³¹ Kromě toho nezakotvil pevněji v skladbném systému ruštiny, ale jako dobový a žánrově omezený nános byl brzy odplaven přívalem živého jazykového živlu, který se bouřlivě hrnul do spisovného ruského jazyka zvětšujícího tehdy v souhlase se společenskými potřebami silně své žánrové a stylové rozpětí, rozsah sdělných úkonů i šířku sociálního záběru. Jiná byla situace na Slovensku. Tam pronikla latinizující slovosledná tendence spolu s češtinou, které se na slovenském území užívalo v omezeném funkčním rozsahu — v 18. stol. posléze jako tzv. bibličtiny. Kromě toho však existoval ještě druhý proud působící stejným směrem: byla to v druhé polovině 17. a v 18. stol. „jezuitská slovenština“, která se také po této stránce podřídila syntaktickému modelu latinskému, tentokrát přímo a bezprostředně.³² Spisovné projevy na Slovensku získaly tak v té době svůj slovosledný ráz ze dvou zdrojů. Tím se však osudy tohoto knižního pořádku slov na československém území nekončily. Jak je všeobecně známo, přijala nová spisovná čeština za obrození po předchozím dočasném přerušení tradice spisovného jazyka v podstatě normu období humanistického a s ní převzala znovu i zvyk klást slovesný přísudek na konec věty (zejména ve větách vedlejších); tento úzus byl ve vědecké české próze obvyklý až do poloviny, ba až do šedesátých let minulého století.³³ Nebudu opakovat všechny důvody, které vedly k tomu, že české národní obrození navázalo na spisovný jazyk veleslavinského období. Z hlediska vzájemných styků a svazků mezi slovanskými jazyky si však zaslouhuje pozornosti postřeh prof. Běliče, že při tom nebyl patrně bez významu slovenský původ nebo aspoň na Slovensku získané vzdělání některých čelných tvůrců našeho obrození, jako byli třeba Šafařík, Kollár nebo Palacký.³⁴ Slovosledný jev, který sledujeme, byl by se tak v obrozené češtině ujal a delší dobu udržel mimo jiné i za částečného přispění spisovného úzu běžného na Slovensku.

³¹ Viz V. V. Vinogradov, *Большой русский язык*, Moskva 1945, 73.

³² Viz E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948.

³³ Viz M. Jelínek, *Postavení slovesa v obrozených odborných textech* (Sborník prací fil. fak. brněnské university A8, 1960, 19—28).

³⁴ Ve vysokoškolské kolektivní učebnici *Slovenština*, Praha 1957, zejm. str. 161.

Vývoj syntaktické stavby novodobých spisovných jazyků slovanských záležel kromě jiného v emancipaci od cizího vlivu, zejména latinského. Tento proces měl svou velmi pozoruhodnou a zdánlivě protimluvnou dialektiku: odbouráním syntaktických latinismů byly sice odstraněny některé jevy společné, ale na druhé straně, jak před časem duchaplně ukázal akad. Bulachovskij,³⁵ byly vyvolány v život nové integrační prvky mezislovanské právě tím, že se každý slovanský spisovný jazyk stal více sebou samým a že v daleko větší míře než dříve čerpal z živého zdroje lidového. To už je však zcela nová kapitola, která přesahuje rámec mého koreferátu.

³⁵ L. A. Bulachovskij, *К истории взаимоотношений славянских литературных языков* (Изв. АН СССР, Отд. лит. и яз., 1951, № 1, 37—49; slov. též překlad do češtiny v časopise *Sovětská věda — Jazykověda* 1, 1951, seš. 3—4, 39—51).